

POLSKIE DZIEDZICTWO KULTUROWE W KRAJACH AMERYKI PÓŁNOCNEJ (1)

Polacy i instytucje polskie w USA do 1939 r.

Stany Zjednoczone Ameryki Północnej to kraj, w którym osiedliło się w ciągu wieków najwięcej polskich emigrantów. Na terenie tego państwa osiedliło się ponad 85% całej zamorskiej emigracji z ziem polskich. Większość z nich skupiła się w północno-wschodnich najbardziej uprzemysłowionych stanach: Nowy Jork, Illinois, Pensylwania. Obecna Polonia amerykańska, w zależności od przyjętej definicji, szacowana jest na ponad 10 do 14 mln osób. Do głównych skupisk miejskich Polaków należą: Chicago z ponad 800 tys. Polaków oraz Nowy Jork (ok. 600 tys. osób) i Detroit (ok. 500 tys. osób). Najstarsze ślady obecności polskiej sięgają XVII stulecia, kiedy to w kolonii Jamestown osiedliła się grupa rzemieślników z ziem polskich. Z okresem osiemnastowiecznych walk o niepodległość Stanów Zjednoczonych związane są nazwiska dwóch wybitnych Polaków, gen. Tadeusza Kościuszki i gen. Kazimierza Pułaskiego. Po rozbiórach państwa polskiego tereny Ameryki Północnej stały się miejscem osiedlania politycznych wychodźców z ziem polskich. Polskie kolonie w okolicach Nowego Orleanu oraz w Południowej Karolinie utworzyli na początku XIX w. polscy legionści walczący na San Domingo. Większe grupy polskich emigrantów pojawiły się po klęskach powstań narodowych. Niektórzy z nich, np. Kacper Tochman, major powstania listopadowego, starali się zmobilizować amerykańską opinię publiczną do wsparcia sprawy polskiej. W popieranie emigrantów polskich zaczęli się też angażować przedstawiciele społeczności amerykańskiej, jak np. znany pisarz James Fenimore Cooper. Ożywienie wśród Polonii amerykańskiej wywołał też wybuch powstania styczniowego. W Nowym Jorku powołano Komitet Centralny Polski, zaś poparcie dla powstania zadeklarowali również polscy Żydzi mieszkający w Stanach, Amerykanie pochodzący z Irlandii, a także uchodźcy z Czech i Węgier.

W II połowie XIX w. do uchodźców politycznych dołączyła masowa emigracja zarobkowa. Zjawisko to zapoczątkowało przybycie w 1854 r. grupy Polaków z Górnego Śląska, którzy założyli w Teksasie pierwsze polskie kolonie w Stanach Zjednoczonych, pod nazwą Panna Maria oraz Częstochowa. Wychodźstwo „za chlebem” przybrało jednak większe rozmiary dopiero od lat 70. XIX w. Historycy szacują, że ogółem w okresie od 1840 do 1910 r. wyjechało z ziem polskich blisko 2 mln osób. Razem z Polakami emigrowali także Żydzi, Ukraińcy i przedstawiciele innych narodowości. Napływ ludności z ziem polskich zahamowano dopiero w latach II Rzeczypospolitej, kiedy to Kongres Stanów Zjednoczonych przyjął w 1921 r. uchwały ograniczające imigrację.

PIERWSZE POLSKIE INSTYTUCJE W STANACH ZJEDNOCZONYCH I ICH ZBIORY

Masowy napływ Polaków na teren Stanów Zjednoczonych wiązał się z powstawaniem nowych struktur organizacyjnych. Emigranci potrzebowali zarówno wsparcia materialnego, jak i duchowego w nowym środowisku. Odpowiedzią na to zapotrzebowanie było tworzenie się sieci polskich parafii oraz szeregu instytucji o charakterze społecznym i samopomocowym. Część emigrantów, która opuściła kraj z powodów politycznych, stała się reprezentantami społeczeństwa polskiego i jego aspiracji niepodległościowych. Z ich szeregów wychodzili z kolei inspiratorzy i twórcy pierwszych na kontynencie amerykańskim organizacji politycznych, a także kulturalnych i oświatowych.

Do najważniejszych i najstarszych organizacji polskich w Stanach Zjednoczonych należało Zjednoczenie Polskie Rzym-

Stowarzyszenie Weteranów Armii Polskiej w Nowym Jorku. Fragment ekspozycji muzealnej

ska-Katolickie powstałe w 1873 r., początkowo z siedzibą w Detroit, potem w Chicago. Organizacja ta, ściśle związana z Kościołem rzymskokatolickim skupiała się na wspieraniu związków Polaków z krajem i podtrzymywaniu tradycji polskiej, z jej inicjatywy powstawały szkoły i biblioteki parafialne. W 1880 r., w odpowiedzi na apel narodowców pod kierunkiem Agatona Gillera, powołano z kolei Związek Narodowy Polski, który miał skupiać w swoich szeregach działaczy polskich, niezależnie od ich przekonań religijnych i politycznych, zaś głównym celem organizacji było dążenie do odzyskania niepodległości przez Polskę. Pod koniec XIX w. powołano ponadto dwie kolejne organizacje polskie, które przetrwały do dnia dzisiejszego. W 1887 r. powstał Związek Sokolów Polskich, jako towarzystwo gimnastyczne i patriotyczne, zaś w 1898 r. z połączenia kilku organizacji kobiecych utworzono Związek Polek w Ameryce, na czele z Teofilą Smolińską, Anną Neumann i Stefanią Chmielińską.

Lata przed pierwszą wojną światową, kiedy pojawiły się nowe nadzieje na odbudowę państwa polskiego, doprowadziły także do nowych działań wśród Polonii amerykańskiej. Czołowym rzecznikiem sprawy polskiej w okresie poprzedzającym wybuch wojny, jak i w latach I wojny światowej był wybitny polityk i kompozytor polski, Ignacy Paderewski. Bardzo znac-

ny był też wysiłek militarny Polonii amerykańskiej. W szeregach powołanej we Francji tzw. Błękitnej Armii, dowodzonej przez gen. Józefa Hallera, znalazło się około 30 tys. ochotników z USA.

Wraz z rozwojem życia organizacyjnego Polonii zaczął rozwijać się polski rynek prasowy. Rozkwit prasy polskiej notuje się od lat 70. XIX w. W latach 90. ukazywało się ogółem ponad 100 polskich tytułów prasowych. Do najpopularniejszych gazet ukazujących się pod koniec XIX w. należały m.in. *Gazeta Polska*, wydawana przez Władysława Dyniewicza, *Kuryer Polski*, założony przez Michała Kruszkę w Milwaukee w 1888 r., *Dziennik Chicagowski*, wydawany od 1890 r. z inicjatywy księży zmartwychwstańców, *Dziennik Polski* wychodzący w Detroit i wiele innych.

Dynamicznie rozwijała się też sieć polskich parafii. W latach 70. istniało jedynie kilkanaście polskich placówek duszpasterskich, w 1910 r. ich liczba wzrosła do ponad 300, zaś przed II wojną światową na terenie Stanów Zjednoczonych było ponad 800 parafii z około 3 mln wiernych. Swój wkład w polską kulturę i jej zachowanie wśród emigrantów miały działające w USA zgromadzenia zakonne, zwłaszcza te, które przybyły wraz z emigrantami w XIX w. Do najstarszych wspólnot zakonnych należeli księża zmartwychwstańcy, których pierwsza misja powstała w stanie Michigan już w 1865 r., franciszkanie wraz z twórcą duszpasterstwa na wychodźstwie, Leopoldem Moczygębą, czy też salezianie, obecni wśród emigrantów od 1897 r.

Wraz z rozwojem liczebnym i organizacyjnym Polonii amerykańskiej rosła też potrzeba powoływania instytucji zajmujących się profesjonalnie podtrzymaniem i krzewieniem wśród nowych pokoleń Polaków polskiej kultury oraz ochroną wielu

pamiętek narodowych gromadzonych przez emigrantów. Jedną z pierwszych inicjatyw tego typu zrodziła się wśród Polonii chicagowskiej. Pod patronatem Związku Narodowego Polskiego utworzono w końcu XIX w. Bibliotekę Polską oraz Muzeum Narodowe w Chicago. Głównym inicjatorem tych przedsięwzięć był Henryk Kałusowski. Zbiory biblioteki, obejmujące zarówno księgozbiór, jak też dokumenty, zbiory malarstwa i rzeźby spłonęły w 1931 r. w Cambridge Springs, w Pensylwanii, gdzie biblioteka miała swoją siedzibę od 1912 r. To tragiczne wydarzenie zaktywizowało na nowo Polaków na emigracji. Starania o powołanie nowej placówki muzealnej podjęli w końcu lat 20. XX w. członkowie Zjednoczenia Polskiego Rzymsko-Katolickiego, jednak warunki do zrealizowania tego pomysłu pojawiły się dopiero w połowie lat 30. Pierwszym kustoszem i jednym z najbardziej zasłużonych działaczy polonijnych był Mieczysław Haiman. Dzięki niemu i jego działalności, w tym liczny apelom ogłaszany na łamach prasy polonijnej, rosły zbiory nowej placówki, pozyskiwane głównie w formie darów od osób prywatnych, jak też instytucji. Jednym z darczyńców stał się też powołany w końcu XIX w. Związek Polek w Ameryce. W 1939 r., jako dar od tej organizacji, Muzeum w Chicago wzbogaciło się o obraz Stanisława Kaczor Batowskiego *Pulaski pod Savannah*. Do znacznego wzbogacenia zbiorów doszło także w wyniku przejścia wielu eksponatów wystawianych w Pawilonie Polskim na Międzynarodowej Wystawie w Nowym Jorku w 1939 r. Ekspozycję zorganizowaną z tych nabytków otwierał w 1941 r. wicepremier polskiego rządu na emigracji, Stanisław Mikołajczyk, zaś wśród odwiedzających wystawę znalazł się premier Władysław Sikorski. Kolejnym ważnym

dokonaniem stało się zorganizowanie sali z pamiętkami po Ignacym Paderewskim. Eksponaty pochodziły z darów Polonii amerykańskiej oraz od siostry Paderewskiego, Antoniny Wilkońskiej. Dokumenty dotyczące działalności wielkiego Polaka przekazał też były prezydent Stanów Zjednoczonych, Herbert Hoover. W 1945 r. Muzeum zakupiło pamiętki osobiste po Tadeuszu Kościuszcze wraz z kolekcją jego listów, rycinami i medalami. Dzięki ofiarności Antoniego Czarneckiego do Muzeum trafiły kostiumy teatralne Heleny Modrzejewskiej. Ofiarodawców nie brakło też w następnych latach, dzięki czemu zbiory powiększono o pamiętki po pierwszym polskiego pochodzenia biskupie w Stanach, Pawle Rhode oraz arcybiskupie archidiecezji mohylewskiej Janie Cieplaku, a także o przedmioty kultu religijnego zbierane z domów polskich emigrantów oraz z parafii, w tym stacje drogi krzyżowej z pierwszej polskiej parafii w Pannie Marii, w Teksasie. Wiele eksponatów trafiło do Muzeum jako dary z Polski, nadesłane w podziękowaniu za pomoc okazaną przez tę placówkę i Polonię chicagowską. Unikalny charakter ma zbiór 23 woreczków po ziemi wysyłanej z pól bitewnych w Polsce na kopiec prezydenta Stanów Zjednoczonych Woodrowa Wilsona, usypany w 1932 r., w Pensylwanii. Istotnym działem zbiorów jest kolekcja militariów i pamiętek wojskowych, którą otwierają repliki XVII-wiecznych zbroi husarskich, upamiętniające wiktoria wiedeńską króla Jana III Sobieskiego, a przejęte z pawilonu polskiego wystawy światowej w 1939 r. Znaczną część kolekcji stanowią mundury wojskowe z okresu I i II wojny światowej, odznaczenia wojskowe, broń, w tym kolekcja szabel Marszałka Józefa Piłsudskiego. Dział ten uzupełniają zbiory maryni-

Budynek Centralnego Archiwum Polonii w Orchard Lake, Michigan, USA, 2000 r.

Muzeum Tradycji Oręża Polskiego w Nowym Jorku. Fragment ekspozycji

Wnętrze polskiego kościoła w Nowym Jorku, w ołtarzu obraz *Czarna Madonna*

styczne przejęte z wystawy w 1939 r., m.in. modele statków floty handlowej z okresu II Rzeczypospolitej. Imponującą część muzealiów stanowią prace malarzkie, grafiki, zbiory rzeźby i rzemiosła artystycznego, większość pozostała po wystawie światowej w Nowym Jorku. Do Muzeum trafiły w formie zakupów, część z nich darze lub jako depozyt od rządu polskiego w Londynie i od osób prywatnych. Do najważniejszych kolekcji malarzskich należą: 23 prace Teodora Bendy (w tym obrazy o tematyce wojskowej), grafiki wojenne Mariana Kratochwila, będące efektem własnych przeżyć artysty z kampanii wrześniowej i lat wojny, grafiki Stefana Mrożewskiego, w tym prace powstałe w latach 1933-1934 w Amsterdamie, kolekcja Michała Rekućkiego, w tym olejne pejzaże z widokami gór i Morskiego Oka oraz obraz ukazujący okręt wojenny ORP „Błyskawica”, kolekcja Marii Werten (Wertenstein). Galeria malarstwa w Muzeum obejmuje też wiele innych dzieł, m.in. malowidła Jana Henryka Rosena, Juliusza, Wojciecha, Jerzego i Karola Kossaków, Zofii Stryjeńskiej, nowatorski obraz Wacława Borowskiego z 1936 r. *Narkotyki*, Stanisława Kaczor Batowskiego, czy też *Madame Paris* Olgi Boznańskiej. Wśród zbiorów rzeźby przejętych głównie z wystawy w 1939 r. znajduje się m.in. dzieło Bolesława Biegasa *Projekt pomnika Kościuszki do Waszyngtonu* z 1906 r. Bogatych zbiorów muzealnych nie zdołali uszczuplić sprawcy kradzieży, do której doszło w 1963 r. Po ujęciu sprawców odzyskano niemal wszystkie cenne przedmioty, zaś rozgłos towarzyszący temu wydarzeniu przyczynił się do jeszcze większego zainteresowania placówką muzealną. Obecnie Muzeum Polskie w Chicago stanowi jedną z najbardziej znaczących instytucji polskich

Polski kościół parafialny w Nowym Jorku na Manhattanie

w Ameryce, gromadząc zarówno muzealia, jak też wiele cennych dokumentów archiwalnych do dziejów Polonii w Ameryce.

Niezwykle istotną rolę w życiu emigracji polskiej oraz w podtrzymywaniu polskich tradycji pełnił Kościół katolicki i instytucje z nim związane. Już w 1879 r. staraniem księdza Józefa Dąbrowskiego powstało w Detroit Seminarium Polskie, którego głównym celem było kształcenie polskich księży na potrzeby coraz liczniejszych wspólnot parafialnych. Po przeniesieniu siedziby tej placówki do Orchard Lake w 1909 r. stało się ono także ośrodkiem naukowym oraz miejscem gromadzenia pamiątek polskiej kultury. Obecnie placówka ta gromadzi zarówno rękopisy i materiały archiwalne, jak też stare druki, księgozbiór, czasopisma polskie i obce, muzealia. Wśród spuścizn po osobach prywatnych na uwagę zasługują, m.in. zbiory księdza Franciszka Bolka, autora wielu publikacji źródłowych oraz wydawcy encyklopedii polsko-amerykańskiej *Who's Who in Polish America*, czy też kolekcja księdza Kazimierza Bobrowskiego, która obejmuje materiały do dziejów Polskiej Misji Katolickiej w Bombaju oraz historii polskich obozów w Indiach. Muzealia zebrane w Orchard Lake składają się ze zbiorów orderów i odznak, mundurów żołnierskich, broni z różnych formacji wojskowych, w tym II Korpusu, I Polskiej Dywizji Panczernej im. gen. Maczka, Armii Krajowej.

Dzięki ofiarności Polonii amerykańskiej powstały też zbiory zgromadzone

przez działające do dziś, a powołane pod koniec XIX w. organizacje, takie jak: Związek Sokolów Polskich, Związek Śpiwaków Polskich, Związek Polek w Ameryce. Poza dokumentowaniem własnej historii i działalności do organizacji tych trafiła wiele innych pamiątek historycznych, dokumentujących losy Polaków w Stanach Zjednoczonych.

Zasłużoną i znaną wśród Polonii amerykańskiej placówką jest Stowarzyszenie Weteranów Armii Polskiej powstałe w 1921 r. Początkowo zajmowało się ono głównie organizowaniem pomocy dla polskich inwalidów wojennych i bezrobotnych weteranów. Równocześnie od powstania organizacji gromadzono zbiory archiwalne i muzealiów, przekazywane głównie przez członków organizacji i ich rodziny. Poza dokumentacją archiwalną na uwagę zasługują zbiory fotografii, w tym unikalne albumy zdjęć ochotników polskich w Stanach Zjednoczonych z lat 1917-1918, album Legionu Bajorczyków szkolonych na Wołyniu czy też zdjęcia żołnierzy z Legii Cudzoziemskiej. Z zebranych w instytucji muzealiów, m.in. mundury żołnierskie, sztandary, obrazy, zbiory medali, plakatów, fotografii utworzono w 1996 r. w siedzibie SWAP Muzeum Tradycji Oręża Polskiego. Zbiory Stowarzyszenia nadal się powiększają, m.in. dzięki licznym apelom wystosowywanym do Polonii za pośrednictwem prasy, w tym miesięcznika *Weteran*, wydawanego przez Stowarzyszenie.

Wiele cennych materiałów przechodzą nadal archiwa parafialne i diecezjalne na terenie Stanów Zjednoczonych, w tym dokumentujące życie innych wspólnot religijnych: prawosławnych, protestantów, wyznawców religii mojżeszowej. Jedną z liczniejszych grup religijnych był też Polski Narodowy Kościół Katolicki powstały na terenie USA pod koniec XIX w. wskutek konfliktu części środowisk polonijnych z hierarchią Kościoła rzymskokatolickiego. Na czele nowo powstałej wspólnoty stanął Franciszek Hodur, w 1907 r. wyświęcony na biskupa. Liczba wiernych przed 1939 r. sięgała 200 tys. osób. Materiały dokumentujące dzieje tej wspólnoty od końca XIX w. do czasów współczesnych przechowywane są obecnie w Archiwum Diecezji Centralnej Polskiego Narodowego Kościoła Katolickiego w Scranton. ■

Fot. autor